

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПРОСОЦИАЛНОТО ПОВЕДЕНИЕ С МЕТОДА
НА РАНГОВАТА РЕШЕТКА

Даниела Карагяурова

Ако искаме да характеризираме някого само с една дума, и то да го определим категорично, използваме глобалната оценка „добър”/„лош”. И доколкото хората проявяват същността си в обществото, в отношението си към другите, би трябвало да очакваме, че човек в стремежа си да бъде „добър” ще реализира просоциално поведение. Социалната практика обаче изобилства с добри намерения, помалко – с добри дела. Това прави изследването на просоциалното поведение общественозначимо, интересно, но и трудно от методическа гледна точка – стандартните процедури за отсяване на “искрените” от “социално желателните” отговори не са достатъчно ефективни.

За просоциалното поведение

В социалната психология под „просоциално поведение” се разбира съзнателно, доброволно поведение, в резултат на което се облагодетелства друг човек. (Чалдини и др., 2002; Piliavin, 2008). В категорията на просоциалното поведение влизат широк кръг действия: от жестове на внимание към непознат, който пита за даден адрес, до жертване на собствения живот. Две от формите на просоциално поведение са изследвани най-интензивно – алтруизмът, като “най-чисто” проявление, и помощта – като най-разпространена форма.

Алтруизмът се отнася до поведение, при което и мотивацията, и действията, и резултатът са в полза на другия за сметка на личната изгода. Личните интереси остават на заден план, те се пренебрегват, а индивидът се съсредоточава върху чуждите интереси (Рейковски, 1980, с. 36).

Помагачното поведение като форма на просоциалност е по-балансирано в сравнение с алтруизма; то включва не само чуждите, но и собствените потребности и цели. Според Рейковски при помощните дейности има съсредоточаване върху интересите на другия, но не се жертват личните интереси – „човек просто поема „натуралните разходи по дейността”, т.е. посвещава време и усилия, без да излага на опасност своето здраве, имущество или авторитет и др. под.” (Рейковски, 1980, с. 36–7).

В резултат от половинвековните изследвания в сферата на просоциалното поведение са поставени на обсъждане много важни въпроси, на някои от тях са намерени отговори, но остават и много противоречиви данни, спорни констатации и интерпре-

In the article is presented a qualitative method of research applied to most common form of prosocial behaviour, namely – the helping relationships. The grid method, a version of personal construct methods allows to disclose hidden reasons of behaviour, frequently hidden behind established self-image or socially desirable responses. Its use is proposed because of existing problems arising in cases that more popular methods are applied; its potential is shown through example.

тации. Част от недоразуменията се изясняват, когато се прецизират видът помощ и ситуацията, в която тя се оказва. По-нататъшното задълбочаване в интерпретацията, разбирането на механизмите на самия процес, може да се осигури при разглеждане на просоциалното поведение като междуличностно отношение. Тогава резултатите от традиционни изследвания могат да се видят в нова светлина, може да се разшири диапазонът на формите на оказване на помощ и по този начин да се намерят по-добри решения в социалната практика.

За проблемите при емпиричното изследване на просоциалното поведение

Още от възникването на научния интерес към просоциалното поведение то е подложено на интензивни емпирични изследвания. Затова звучи обезкуражаващо констатацията на Капрара в статия, посветена на измерванията на просоциалното поведение, че „механизмите, чрез които то (просоциалното поведение – б.а.) оперира, и функциите, които то в крайна сметка обслужва, остават проблематични” (Caprara, 2003, p. 767). Много от издигнатите хипотези са получили само частични доказателства. Засега има относително съгласие за ролята на културата, социализационните практики и личния опит (Caprara, 2003).

Причините за това състояние са различни, но част от тях са свързани с методически проблеми.

Когато започват емпиричните изследвания на просоциалното поведение, в социалната психология в САЩ любим метод на изследване е *експериментът*. Голяма част от информацията за помощта, която се оказва на непознати, включително в

екстремни ситуации, е получена именно чрез експерименти. Изследователите правят впечатляващи разкрития за влиянието на ситуационните фактори. Но те оставят и много нерешени въпроси относно същността на процеса, особено когато помощта се оказва на познат, близък човек. Полевите изследвания разкриват ролята на културата – локална, национална, но дават малко информация за механизмите и основанията на демонстрираното поведение. Лабораторните изследвания осигуряват по-голяма чистота на резултатите, но те в почти всички случаи са проведени със студенти по психология или подрастващи, т.е. дори това, което се установява, има проблеми с екологичната валидност. Така се отваря врата за множество критики, които се отправят към лабораторните експерименти (още повече, че има полеви изследвания, които опровергават лабораторните) (Gurven & Winking, 2008).

Друга голяма част от информацията за отделни аспекти на просоциалното поведение е събрана с различни *въпросници*. Тук ключов проблем е, че социалното качество, което придава ценност на отделния индивид за общността, към която той принадлежи, е точно неговата просоциалност. Може да се очаква, че при тези условия хората ще модифицират информацията в съзвучие със собствената си благоприятна представа за себе си. Повечето инструменти за оценяване на личността имат скали за валидност, с които да се улавят и коригират евентуалните отклонения или грешки при отговорите. Но те могат да не работят в изследвания на просоциалното поведение (както са установили Пиедмонт и колеги – тяхното заключение е, че „скалите за валидност са невалидни” при изследване на доброволци) (Piedmont, McCrae, Riemann, & Angleitner, 2000).

Какви са тогава перспективите за събиране на достоверни данни за просоциалното поведение? Първата възможност е в използването на повече източници на информация. За съжаление при възрастните подобни процедури са трудно осъществими (например събирането на информация от роднини, приятели и съседи за изследваното лице). Другата алтернатива е използването на качествени методи на изследване, които биха разкрили не само външните детерминанти на поведението, а и неговия смисъл за участниците във взаимодействието.

Методът на ранговата решетка

Същност на метода

Методът на ранговата решетка (вариант на метода на личностните конструкти) спада към групата на качествените методи, които позволяват да се отиде зад заявеното, да се очертаят феномените по начина, по който те съществуват за отделния човек. Той дава възможност да се извлекат и да се направят видими механизмите, чрез които хората конструират конкретната ситуация. Този метод също

има своите ограничения, но прилагането му като изследователски инструмент в сферата на просоциалното поведение може да обогати представите за изследваното явление.

Методът на личностните конструкти е създаден от Джордж Кели като приложение на теорията му за личността. Според Кели човек осъзнава действителността, като я интерпретира, тълкува с помощта на системи от понятийни схеми или модели. Това са мрежи от конструкти – идеи или понятия, които се формират от наблюдаваните сходства и контрасти в непосредствения опит. Конструктите от отличителни признаци, референтни оси, които индивидът използва по отношение на различни елементи от действителността.

Привържениците на теорията за личностните конструкти разширяват модела и сега се ползват различни видове решетки, които се прилагат като изследователски инструменти в много области на науката и практиката. В моето изследване беше използвана ранговата решетка. Тя позволява измерванията да се получат по ординални скали (рангове), което на свой ред дава по-големи възможности за коректна статистическа обработка на резултатите.

Процедура

На първия етап от изследването се уточняват елементите, въз основа на които се извличат конструктите. Елементите са примери за разглеждания проблем (Jankowicz, 2004, p. 13). В това изследване за елементи бяха избрани 12 ситуации: три примера за помощ за непознат; 5 ситуации с оказване на нематериална помощ за познат или близък човек и 4 ситуации с оказване на материална помощ за познат или близък човек.*

Чрез сравняване на елементите по тройки – по какво си приличат два от тях за разлика от третия – се извличат конструктите. Те също се оказаха 12: два от тях се отнасят до чувството за дълг и отговорност; два – до положителните чувства „радост” и „приятно ми е”; два – до усещането за сила и компетентност; два – до вложените усилия (интелектуални и емоционални); два – до негативните усещания на досада и за съществуващ риск и последните – до необходимостта от активно действие и очакване на ответен жест.

На следващия етап ИЛ ранжират всичките 12 елемента по отношение на всеки от 12-те конструкта. В резултат се получава рангова решетка (таблица) от 12 елемента по 12 конструкта, която е в основата на по-нататъшната обработка.

Следва изчисляване на коефициенти на рангова корелация (по Спирман) между всеки два отделни конструкта, от което се получава корелационна

* Процесът е описан по-подробно в: **Карагяурова, Д.** (2010) Просоциалното поведение като междуличностно отношение. Варна, Стено.

матрица, респективно матрица с коефициенти на детерминация (балове на взаимност).

Резултати

Изследването бе проведено с 30 лица на възраст от 20 до 55 години; четири от тях реализираха процедурата два пъти, като всеки път трябваше да отговарят, имайки предвид опита си с конкретен различен приятел.

Първото, което искам да отбележа, е голямата пъстрота на получените резултати. По инструкция ИЛ трябваше да индивидуализират конструктите и елементите, при което например конструктът „Чувствам се силен“ за някои означаваше „Уверен съм“, за други „Имам власт“, или „Чувствам подем“, „Чувствам се компетентен“, „Чувствам се ентузиазирани“ и т.н., респективно противоположният полюс беше формулиран в съответствие с тази интерпретация.

Резултатите се оказаха много специфични дори когато едно лице отговаряше за двама свои приятели – получените данни се различаваха съществено, – различни конструкти се оказваха водещи, връзките между тях бяха променени и се асоциираха по нов начин с елементите.

За пример ще представя данните на едно ИЛ, което даде отговори за двама свои приятели.

В първия случай водещи се оказаха конструктите „Чувствам се отговорен“ в силна корелационна връзка (0,90 при $p < 0,05$) с конструкта „Чувствам се длъжен“. Следващият по обяснителна сила е конструктът „Необходимо е сериозно интелектуално усилие“ (с корелация от 0,81 при $p < 0,05$), който от своя страна е в силна връзка (0,87) с конструкта „Чувствам се компетентен“. Встрани от тази група конструкти остават конструктите, които са свързани с негативни емоции („Изпитвам досада“ и „Изпитвам напрежение, че има риск за мен“). Тяхната връзка с водещите конструкти, макар че е статистически незначителна, все пак е отрицателна. Най-слаби са резултатите, получени за конструкта „Изисква се активно действие“. Така се очертава стабилно отношение, базирано на интелектуално общуване, балансирано в емоционален план.

Във втория случай водещ е конструктът „Необходимо е сериозно емоционално усилие“, но това усилие се оценява негативно – има статистически значима обратна корелация с конструкта „Чувствам се радостен“ (0,65 при $p < 0,05$). Вторият по сила конструкт – „Чувствам се компетентен, знаещ“ също разкрива негативни връзки, този път чрез положителната корелация с чувството за досада (0,70). Водещият конструкт има статистически значима връзка с третия по сила – „Чувствам се отговорен“ (0,60), но тук (за разлика от първия случай) чувството за отговорност не само че е отстъпило от водещата позиция, но и не е свързано с чувство за дълг. Явно отношенията с този приятел са напрегнати и помощта, която се оказва, носи негатив-

ни изживявания.

Обобщение

Прилагането на изследователски методи, които дават възможност да се отиде отвъд заявленията (особено когато обект на проучване е социално желателно поведение) разкрива, че просоциалното поведение е момент от единичното, конкретно взаимоотношение.

Изследването с метода на решетката показва, че оказването на помощ, особено при близки отношения, съдържа по-разнообразни нагласи и отношения, отколкото се мисли обикновено. Виждаме, че то може да носи негативни емоции не само преди, но и след реализирането на помощта. Изследваните лица разкриват разнообразна картина, която отразява различията от обобщения индивидуален опит, но и различията, породени от параметрите на всяко едно конкретно взаимоотношение.

Литература

1. **Карагяурова, Д.** (2010) Просоциалното поведение като междуличностно отношение. Варна, Стено.
2. **Рейковски, Я.** (1980) Понятие за собствено АЗ и просоциални дейности. // Изявата. Под общата ред. на М. Драганов. София, Наука и изкуство.
3. **Франселла, Ф., Баннистер, Д.** (1987) Новый метод исследования личности: руководство по репертуарным личностным методикам. Москва, Прогресс.
4. **Чалдини, Р., Кенрик, Д., Нейберг, С.** (2002) Социальная психология. 2. Пойми других, чтобы понять себя! СПб., Прайм-ЕВРОЗНАК.
5. **Caprara, G. V.** (2003) Prosocial behaviour. // Ballesteros, R. F (Ed.) Encyclopedia of Psychological Assessment (pp. 766–9), London, Thousand Oaks, NewDelhi SAGE Publications.
6. **Gurven, M. & Winking, J.** (2008) Collective Action in Action: Prosocial Behavior in and out of the Laboratory. // *American Anthropologist*, 110 (2), p. 179–190.
7. **Jankowicz, D.** (2004) The easy guide to repertory grids. West Sussex, John Wiley & Sons.
8. **Piedmont, R. L., McCrae, R. R., Riemann, R. & Angleitner, A.** (2000) On the invalidity of validity scales: Evidence from self-reports and observer ratings in volunteer samples. // *Journal of Personality and Social Psychology*, 78 (3), p. 582–593.
9. **Piliavin, J. A.** (2008) Altruism and helping: the evolution of a field: // The 2008 Cooley-Mead Presentation Retrieved 07.08.09. from http://economix.u-paris10.fr/pdf/workshops/2008_altruism/Piliavin.pdf

Адрес за контакти

Гл. ас. д-р Даниела Карагяурова
ВСУ „Черноризец Храбър“